

УДК 371.21(048)

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олена МОСКАЛЕНКО (Кіровоград)

Стаття присвячена аналізу професійної діяльності представників екстремальних професій та їхньої ролі у професійному середовищі. У статті автор проводить порівняльну характеристику деяких видів професій підвищеного ризику та доводить важливість цих професій у суспільстві. Автором визначено особливості професійної діяльності авіаційних фахівців.

Статья посвящена анализу профессиональной деятельности представителей экстремальных профессий и их роли в профессиональной среде. В статье автор проводит сравнительную характеристику некоторых видов профессий повышенного риска и показывает важность этих профессий в обществе. Автором определены особенности профессиональной деятельности авиационных специалистов.

***Ключові слова:** екстремальна професія, професійна орієнтація, екстремальні чинники.*

Постановка проблеми. Еволюція освітніх систем в ХХ ст. чітко сформувала тенденцію щодо отримання знань в усіх сферах людського життя. Постійне ускладнення всіх аспектів професійної діяльності, збільшення об'єму знань, зростання інформаційних потоків призводять до складної ситуації: людина не встигає справлятися з тим об'ємом інформації, який потребує

суспільство. В освітній системі потрібні такі зміни, що будуть в змозі справитися з масштабом професійних завдань. Новітні технології освіти мають бути спрямовані на прискорене сприйняття, розуміння та обробку інформації, що вивчається.

Аналіз досягнень та публікацій. Науковці активно обговорюють різні підходи до навчання, сучасні методики та технології. Проте більшість з них спрямовані на кількісне збільшення тривалості навчання, резерви якого знаходяться на критичній часовій межі. Час, який людина витрачає на загальну, професійну підготовку, перепідготовку, отримання свідоцтв, категорій, класів, часто триває все трудове життя. Дослідженням екстремальних професій присвячено наукові розвідки Р. М. Макарова, С. М. Зиньковської, В. Д. Кислого, Ю. Л. Бриндікова, О. М. Алліна, Г. Х. Яворської, М. М. Козяра, О. Р. Охременко та інших.

Постановка завдання. Вихід із цієї ситуації полягає у впровадженні таких методів навчання, які компенсуватимуть нестачу часу, відведеного на навчання, за рахунок покращення якості освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Слід зупинитися ще на одній тенденції, пов'язаній з професіоналізацією вищої освіти. Першочерговим завданням вищої освіти було і залишається забезпечення якісної професійної підготовки за рахунок використання принципів системного підходу на всіх рівнях освіти. Однак, за твердженням науковців, впровадження системного підходу потребує раціонального співвідношення теорії і практики в межах навчальних годин, що відводяться на опанування професії, а також ефективного використання новітніх інформаційних технологій. Після закінчення ВНЗ, людина теоретично підготовлена, проте недостатньо володіє практичною частиною професійної підготовки. З іншого боку, існує інша крайність – добре підготовлена практична частина (навички, уміння, готові відпрацьовані ситуації на прикладах) без теоретичної бази та глибокого осмислення того, що відпрацьовується. Саме тому слід спрямовувати впровадження системного підходу у навчанні з урахуванням оптимального співвідношення теорії і практики.

Ця проблема стосується також авіації, яка ще у ХІХ ст. органічно вплелася у світове суспільство. Сьогодні вона є провідним транспортним засобом для перевезення пасажирів та вантажу, бере активну участь у військових операціях, пошукових та рятувальних заходах, сільськогосподарській, медичній галузях. З кожним роком все більшої популярності набуває авіаційний спорт. У повітряному просторі переміщуються літаки різних типів та різних напрямків. Велика кількість літальних апаратів зумовила попит на професію пілота та диспетчера. Сьогодні ці професії стали масовими. Проте вони зберігли основні риси екстремальних професій, тобто таких, що підпорядковують людину стресовим факторам у процесі виконання професійної діяльності. Стресостійкість не є прерогативою всіх людей, що значно звужує коло претендентів на обрання цієї професії. Цей факт зумовлює протиріччя між швидким збільшенням парку літаків та вимогою щодо забезпечення висококваліфікованого льотного та диспетчерського складу. З іншого боку, виникає протиріччя між обмеженими

психофізіологічними можливостями людини-оператора та, у більшості випадків, необмеженими можливостями літака. Зупинимося більш детально на професійній діяльності представників екстремальних професій.

У своїх дослідженнях С. М. Зиньковська [4] відносить професії пожежників та пілотів до категорії небезпечних. Професійна діяльність пожежника є досить специфічною за своєю психологічною сутністю, що зумовлена екстремальними умовами діяльності: нервово-психічною напругою в умовах високої температури, концентрацією вуглекислого газу, постійною загрозою здоров'я та життя, наявністю непередбачуваних ситуацій – вибухів, завалів, обвалень, інформаційним дефіцитом. Небезпека для професії пілота, на думку вченої, полягає у можливості появи умов професійної діяльності, що перевищують психофізіологічні можливості людини. Стресор у професії пілота є головною специфічною рисою льотної професії.

Варто наголосити на тому, що професію пожежника можна дійсно розглядати як екстремальну. Вона є різноплановою, складною та відповідальною, вимагаючи від професіонала старанності, дисциплінованості. Діяльність пожежників висуває серйозні вимоги до претендентів на цю роботу та потребує такі особисті якості, як активний характер, холонокровність, дуже добра пам'ять.

На думку В. Д. Кислого [5], який досліджував професійну діяльність військовослужбовців, поява та впровадження нових складних систем озброєння негативно впливає на їхню професійну діяльність. Це призводить до появи стрес-факторів, які викликають в офіцерів негативні реакції, що часом можуть бути неадекватними вимогам професійної діяльності.

Ми погоджуємося, що екстремальні умови діяльності повною мірою характерні для військових професій. Це, насамперед, напруга, тривожність, інформаційне перевантаження, порушення функції сну, викликаного виконанням бойових завдань. Офіцерський склад несе повну відповідальність не тільки за власні дії, а й за ефективне виконання бойових завдань, поставлених командуванням. Тому інтенсивний вплив стрес-факторів призводить до появи психічних розладів офіцерів.

Цікавим є підхід до цієї проблеми Ю. Л. Бриндікова [3], який займався дослідженням дій водіїв автотранспортних засобів в екстремальних ситуаціях дорожньої обстановки. Вчений наголошує, що у системі «автомобіль-водій-дорога» водій є цілком відповідальним за ситуацію, тому високі професійні вимоги, що висуваються до підготовки водіїв, є виправданими. Водію приходится досить часто діяти швидко та відповідально у ситуаціях підвищеного ризику, приймати адекватні та обгрунтовані рішення, тому що від його дій залежить власне життя та життя інших людей. До особливих умов професійної діяльності водіїв Ю. Л. Бриндіков відносить завантаження дороги інформаційними повідомленнями, що відволікають увагу, технічні характеристики автомобіля, кліматичний фактор, стан дорожньої смуги (вузькість, вихлястість, аварійність, обмежена видимість дороги, ожеледиця), час доби, що впливає на рівень втоми водія, інтенсивність руху, тривалість перебування водія за кермом.

Слід додати, що всі екстремальні ситуації мають спільні ознаки,

головними з яких є, перш за все, небезпека та неочікуваність. Майстерність керування транспортним засобом визначається не тільки відповідним рівнем знань, умінь та навичок, але також пов'язана із особистісними характеристиками людини: рівнем уваги, здатністю керувати автомобілем відповідно до ситуації, зібраністю, зоровою пам'яттю. Тому право на керування автомобілем надається тільки після проходження відповідного курсу навчання водіїв.

Чимало наукових праць присвячено дослідженню професійної підготовки космонавтів, яких теж слід розглядати як екстремальну професію.

Зокрема, О. М. Аллін [2] доводить, що професію космонавта треба віднести до категорії специфічних професій та розмежовує три важливі аспекти у професійній підготовці космонавтів: змістовно-цільовий, що означає професійну спрямованість навчального процесу на загальнокультурний розвиток, а також реалізацію накопиченого досвіду у професійній підготовці; організаційно-процесуальний аспект, що має на увазі конструювання змісту та засобів навчання, активну взаємодію між викладачем та майбутнім космонавтом; операційно-технологічний аспект, що передбачає орієнтацію на регулювання інформаційно-комунікативних зв'язків у системі «викладач – студент». Космонавт – один із самостійних видів діяльності, коли людина поміщена у специфічні складні умови. Цей вид діяльності потребує високого ступеня активності, підвищеної реакції на раптові невизначені ситуації, перенесення умов невагомості, емоційного стресу, специфічного режиму відпочинку, перевантаження. Супутніми факторами виступають також високий ступінь ризику та соціальна ізоляція, які роблять професію космонавта складною та неповторною, тією, що не має аналогів на Землі.

Можна говорити про те, що кожна професія має своє обличчя, свій характер та престиж. На перший погляд може здаватися, що професія космонавта височиться на піраміді професій. Проте, діяльність космонавта об'єднує працю багатьох людей, які довіряють реалізацію космічного польоту людині-професіоналу, яка бере на себе величезну відповідальність. Космонавту належать ключові позиції у космічному польоті: пілота, дослідника, випробувача, що потребує максимальної самовіддачі та мотивованості. Слід зазначити, що інформація для космонавтів оновлюється з кожним новим політом та формує підґрунтя для цієї унікальної професії. Новизна завдань обумовлює постійний розвиток та вдосконалення цієї професії, підвищуючи рівень здоров'я, фізичну стійкість, емоційно-вольові якості.

Вчені, які займалися дослідженням діяльності працівників поліції, розкривають проблему екстремальних професій з іншої позиції. Так, за визначенням Г. Х. Яворської [8], професійна діяльність працівників ОВС може розглядатися як сукупність функцій і дій, спрямованих на забезпечення правового порядку в країні та на боротьбу з правопорушеннями. Професійна діяльність працівників поліції об'єднує таких фахівців: слідчих ОВС, працівників прокуратури, служби безпеки, суддів, інспекторів міліції та ін.

На нашу думку, юридична професія відноситься до категорії особливих

та складних, оскільки, ситуації професійної діяльності, в яких часто може опинитися представник поліції, не завжди відповідають офіційним нормативним розпорядженням, тому їхня діяльність потребує осмисленого й відповідального контролю своїх дій, враховуючи задані правові норми. Випереджальна освіта має бути підґрунтям для навчального процесу майбутнього представника поліції.

У своїх дослідженнях професійної діяльності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій (НС) М. М. Козяр [6] наголошує на тому, що вона пов'язана з «професійно-екстремальними ризиками» та характеризується постійною загрозою для життя в процесі виконання професійної діяльності. За визначенням вченого, «професійно-екстремальна діяльність фахівця з НС – це постійний ризик, який закладений вже в самому понятті “екстремальна”. Водночас професійно-екстремальний ризик – це ймовірнісний процес, зумовлений об'єктивними, здебільшого невизначеними чинниками надзвичайної ситуації у взаємодії з професійними діями фахівця» [6, с. 15].

Ми погоджуємося з думкою про те, що для професійної діяльності працівників із НС характерне тривале високе навантаження в процесі виконання професійної діяльності, що об'єднує розумовий, фізичний та психічний стан. На тлі робочого навантаження з'являються елементи, які є стрес-факторами для співробітників особового складу із НС та які можуть впливати на алгоритм діяльності професіонала, спричиняючи неочікувані реакції. Окрім того, екстремальна діяльність представників особового складу із НС відбувається в конкретній небезпечній ситуації, яка представляє ризик для життя рятувальників та інших людей.

За твердженням О. Р. Охременко [7], яка порівнювала діяльність різних професійних груп (військових операторів радіолокаційних станцій, операторів-мікроскопістів, військовослужбовців строкової служби, ткачів-снувальників, ткачів-шліхтувальників), професійні стресори зумовлені такими показниками діяльності: відповідальністю за прийняті рішення, тривалістю зосередженого спостереження, одночасним спостереженням за великою кількістю об'єктів, темпом подання сигналів, кількістю аварійних сигналів, тривалістю операцій, кількістю операцій за одиницю часу, ступенем напруги аналізаторних функцій, високою відповідальністю за порушення послідовності виконання дій, неправильне виконання необхідної дії.

Погоджуючись із позиціями науковців, слід зазначити, що всі вищезазначені якості дуже важливі також для професій пілота та диспетчера, як і для інших видів екстремальних професій. Високі вимоги до стійкості моторних процесів, сенсорики, емоційного фону, фізичної та психологічної витривалості, динамічного здоров'я зумовлюють професійну здатність та довголіття авіаційного фахівця.

У підході до визначення сутності професійної підготовки авіаційних фахівців можна виділити декілька важливих аспектів. По-перше, система професійної підготовки льотно-диспетчерського складу є комплексним об'єктом дослідження, що зумовлено [1]:

– широким діапазоном засобів підготовки;

- різним рівнем «формуальної здатності» окремих засобів підготовки;
- складністю інформаційних потоків;
- необхідністю професійного спрямування цілісного педагогічного процесу;

- складним процесом взаємодії окремої особистості пілота з елементами цілісної педагогічної системи професійної підготовки.

По-друге, систему професійної підготовки пілотів та диспетчерів характеризує ряд особливостей, з-поміж яких можна виділити такі [там же]:

1) підсистеми (субсистеми) є невід’ємним складником ієрархічної системи професійної підготовки льотно-диспетчерського складу;

2) адаптаційний процес до впливу зовнішніх факторів навколишнього середовища є одним із важливих чинників професійної діяльності пілота; тому взаємодія цілісної системи підготовки з соціально-біологічною сутністю індивіда є необхідною передумовою для оптимального функціонування цієї системи;

3) усунення або додавання компонента системи професійної підготовки порушує її цілісність та потребує реорганізації всієї системи.

Згідно з висновками досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців у галузі авіаційної психології та педагогіки, а також, проаналізувавши деякі види екстремальних професій, ми пропонуємо в межах статті розглядати професійну підготовку авіаційних фахівців як *інтегративну систему міждисциплінарних знань, умінь і навичок, що забезпечуються використанням цілісного комплексу засобів наземної та льотної підготовки для вирішення практичних завдань професійної діяльності, які дозволяють на системній основі організувати оптимальну взаємодію викладача та курсантів, регламентуються міжнародними авіаційними стандартами ІСАО та спрямовані на досягнення гарантованого педагогічного результату.*

Висновки. Аналіз екстремальних професій дозволяє зробити висновок, що їх об’єднує функціонування у випадкових ситуаціях професійної діяльності. В результаті надходження безперервної інформації у людини-оператора відбувається затримка реакції, що призводить до зменшення пропускну здатності, створюючи додаткове напруження та коло невизначеності. Планування стратегії поведінки в таких ситуаціях, корегування оптимальної програми дій ґрунтується на комплексному аналізі позитивного та негативного досвіду професійних операцій та алгоритмів відповідних дій.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Авиационная педагогика. Учебник / [Р. Н. Макаров, М. И. Рубец, С. Н. Неделько, А. П. Бамбуркин]. – Москва – Кировоград : МНАПЧАК, ГЛАУ, 2005. – 433 с.
2. Аллин О. Н. Формирование готовности космонавта к деятельности в нештатных ситуациях : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.13 / Олег Николаевич Аллин. – Москва, 1998. – 218 с.
3. Бриндіков Ю. Л. Розвиток професійної готовності водіїв автотранспорту до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.09 «Психологія праці в особливих умовах» / Юрій Леонідович Бриндіков. – Хмельницький, 2009. – 20 с.

4. Зиньковская С. М. Системное изучение человеческого фактора в опасных профессиях : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Светлана Михайловна Зиньковская. – Москва, 2007. – 328 с.

5. Кислий В. Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випускників до діяльності в особливих умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.09 «Психологія праці в особливих умовах» / Віталій Дмитрович Кислий. – Харків, 2003. – 23 с.

6. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Михайло Миколайович Козяр. – Київ, 2005. – 37 с.

7. Охременко О. Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до особливих умов діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія праці в особливих умовах» / Ольга Романівна Охременко. – Київ, 2005. – 25 с.

8. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Галина Харлампіївна Яворська. – Київ, 2006. – 43 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Москаленко Олена Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету.

Коло наукових інтересів: підготовка авіаційних фахівців до виконання професійних дій в екстремальних ситуаціях; використання інтерактивних методів в процесі навчання професійно орієнтованих дисциплін в льотних навчальних закладах.